

DOI: 10.33270/05267101.14
УДК 343.985(477)

КОВАЛЬОВ Юрій*

кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
61177, вул. Золочівська, 8а, м. Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9159-4499>

Можливості мистецтвознавства в розслідуванні контрабанди культурних цінностей

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-прикладний аналіз можливостей мистецтвознавства в криміналістичному забезпеченні розслідування контрабанди культурних цінностей. Обґрунтовано, що предмет посягання в таких провадженнях має подвійний характер (матеріальний об'єкт і носій культурної/історичної цінності), що зумовлює підвищену складність доказування та необхідність системного застосування спеціальних знань у галузі мистецтва. Висвітлено зміст мистецтвознавчих знань як наукової основи атрибуції творів, встановлення авторства, часу й місця створення, автентичності, стану збереженості, культурної значущості та вартості об'єктів. Запропоновано диференціювати форми застосування таких знань у розслідуванні контрабанди культурних цінностей за критерієм процесуальної регламентації на процесуальні (судово-мистецтвознавча експертиза; участь спеціаліста в слідчих (розшукових) діях; забезпечення належної фіксації, пакування й транспортування об'єктів) і непроцесуальні (консультації, попередні дослідження, інформаційно-довідкові перевірки за музейними, архівними, каталогізаційними та міжнародними базами даних тощо). На підставі аналізу правозастосовної практики висвітлено поетапність використання мистецтвознавчих компетенцій у типових слідчих ситуаціях: від первинної ідентифікації предмета в зоні митного контролю до отримання висновку експерта, а також необхідність комплексного поєднання мистецтвознавчих і суміжних експертних досліджень (зокрема технічного дослідження документів) для спростування версій сторони захисту. Акцентовано на потребі розмежування державної експертизи культурних цінностей і судової мистецтвознавчої експертизи, а також консультативно-орієнтаційної діяльності мистецтвознавця. Сформульовано практичні рекомендації щодо оптимізації взаємодії слідчого, спеціаліста та експерта, коректного формулювання експертних завдань і зниження вірогідності призначення додаткових чи повторних експертиз.

Ключові слова: мистецтвознавець; слідча (розшукова) дія; мистецтвознавча експертиза; археологічна знахідка; ікона.

Історія статті:

Отримано: 15.01.2026
Прийнято: 18.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:

Ковальов Ю. Можливості мистецтвознавства в розслідуванні контрабанди культурних цінностей. *Наука і правоохорона*. 2026. Вип. 1 (71). С. 141–150. DOI: 10.33270/05267101.14

*Відповідальний автор

Вступ

У сучасних умовах посилення глобалізаційних процесів, інтенсифікації транскордонного руху товарів і зростання транснаціональної злочинності особливої актуальності набуває проблема протидії контрабанді культурних цінностей. Незаконне переміщення через митний кордон України предметів, що мають художнє, історичне, етнографічне чи наукове значення, становить загрозу не лише економічним інтересам держави, а й національній безпеці, культурній ідентичності й історичній пам'яті українського народу. В умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України ризику втрати культурної спадщини істотно зростають, що зумовлює підвищені вимоги до ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 201 Кримінального кодексу України.

Особливістю розслідування контрабанди культурних цінностей є необхідність встановлення специфічних ознак предмета посягання. На відміну від звичайних товарів чи речей матеріального світу, культурні цінності характеризуються комплексом історичних, мистецьких і наукових властивостей, які неможливо з'ясувати без використання спеціальних знань. Засвідчення художнього, історичного, етнографічного та наукового значення об'єкта належить винятково до компетенції відповідних фахівців, а знання в галузі мистецтва стають неодмінною категорією, що має важливе значення для розслідування.

Застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні щодо контрабанди культурних цінностей не обмежується лише призначенням судової мистецтвознавчої експертизи. Воно охоплює широкий спектр форм їх використання: консультації спеціалістів на етапі огляду предметів; попередній аналіз об'єктів для правильного формулювання експертних завдань; проведення комплексних досліджень із застосуванням технічних, хімічних, трасологічних та інших методів. Водночас саме експертиза як процесуальна форма застосування спеціальних знань забезпечує отримання доказу – висновку експерта, що відповідає вимогам допустимості, належності й достовірності та може бути покладений в основу доказування.

На практиці часто виникають ситуації, коли органи досудового розслідування формулюють перед експертом питання, що виходять за межі його компетенції або які потребують правової оцінки. Зокрема, питання про віднесення об'єкта до категорії культурних цінностей у нормативному розумінні є сферою правозастосування, тоді як експерт визначає його художній рівень, історичне значення, автентичність і стан збереженості. Такі методологічні помилки негативно впливають на якість доказів і можуть зумовлювати необхідність призначення додаткових або повторних експертиз.

Попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених судово-мистецтвознавчій

експертизі, комплексний аналіз ролі та місця спеціальних знань саме в системі криміналістичного забезпечення розслідування контрабанди культурних цінностей залишається недостатньо розробленим. Потребують подальшого наукового осмислення питання оптимальної моделі взаємодії слідчого й експерта, меж компетенції спеціаліста, критеріїв оцінювання висновку експерта, а також використання міждисциплінарних підходів у дослідженні об'єктів культурної спадщини.

Актуальність дослідження полягає в необхідності формування науково обґрунтованої концепції застосування спеціальних знань у розслідуванні контрабанди культурних цінностей з урахуванням сучасних викликів, зокрема зростання обігу підробок, незаконних археологічних розкопок, транскордонних схем збуту культурних об'єктів тощо. Розроблення ефективних криміналістичних рекомендацій у цій сфері є важливою передумовою забезпечення збереження культурної спадщини України та підвищення результативності кримінального судочинства.

Матеріали та методи

Метою статті є визначення теоретичних і прикладних можливостей мистецтвознавства в криміналістичному забезпеченні розслідування контрабанди культурних цінностей, а також формулювання науково обґрунтованих положень і практичних рекомендацій щодо оптимізації застосування спеціальних знань у галузі мистецтва під час досудового розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань, як: аналіз специфіки контрабанди культурних цінностей як об'єкта криміналістичного дослідження; розкриття змісту й структури спеціальних знань у галузі мистецтва та визначення їх місця в системі доказування; окреслення процесуальних і непроцесуальних форм застосування мистецтвознавчих знань у кримінальному провадженні; дослідження практики призначення та проведення судово-мистецтвознавчих експертиз; обґрунтування необхідності розмежування державної експертизи культурних цінностей, судової мистецтвознавчої експертизи та консультативно-орієнтуючої діяльності мистецтвознавця; визначення напрямів вдосконалення взаємодії слідчого, спеціаліста та експерта під час розслідування контрабанди культурних цінностей.

Під час дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Із загальнологічних методів застосовано аналіз і синтез для систематизації наукових підходів до визначення сутності мистецтвознавчих знань та їх ролі у кримінальному провадженні; індукцію й дедукцію – для формулювання теоретичних узагальнень і практичних висновків; формально-

логічний метод – для уточнення змісту понять «мистецтвознавча експертиза», «культурні цінності», «атрибуція», «автентичність» та інших пов'язаних категорій. Формально-юридичний метод дав змогу проаналізувати норми кримінального процесуального законодавства та підзаконні акти, що регламентують порядок проведення державної експертизи культурних цінностей і судової експертизи. За допомогою порівняльно-правового методу досліджено особливості правового регулювання експертної діяльності та виявлено окремі прогалини й колізії у сфері застосування спеціальних знань. Метод системного підходу використано для розгляду мистецтвознавства як складової криміналістичного забезпечення розслідування контрабанди культурних цінностей у взаємозв'язку з іншими видами експертних досліджень.

Емпірична основа дослідження представлена судовими вироками національних судів щодо кримінальних проваджень про контрабанду культурних цінностей (загалом 38 вироків), що дало змогу виявити типові слідчі ситуації та особливості використання мистецтвознавчих знань на різних етапах доказування.

Огляд літератури

У наукових дослідженнях останніх років увагу зосереджено переважно на загально-теоретичних і методичних засадах застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні. Цим питанням присвячено наукові праці І. М. Вигівського (2025), А. Г. Вуйми (2025), Ю. В. Копитько та В. М. Атаманчук (2025), Є. Д. Лук'янчикова і Б. Є. Лук'янчикова (2025), Ю. Я. Олійника (2025), С. В. Полякової та А. І. Черемної (2025), Д. Б. Сергєєвої (2025) та багатьох інших. У дослідженнях учених основну увагу зосереджено на теоретичних і практичних аспектах використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Значна частина праць присвячена ролі висновків експертів у доказуванні вини особи, визначенню їх доказового значення, меж застосування та критеріям оцінювання їх допустимості, належності й достовірності.

Окремий напрям становлять питання процесуального порядку залучення спеціалістів та експертів, зокрема під час проведення ревізій, аудиторських перевірок, фінансово-економічних досліджень, а також під час допиту експерта в суді. Науковцями досліджуються організаційні й тактичні аспекти взаємодії слідчого, прокурора, суду з експертами, а також типові проблеми, що виникають у правозастосовній практиці.

Особливу увагу приділяють специфіці використання спеціальних знань під час розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень – економічних злочинів, правопорушень, пов'язаних зі зловживанням службовим становищем, а також злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту. У

цьому контексті аналізують особливості фіксації доказів, експертну взаємодію та застосування сучасних інструментів, зокрема цифрової криміналістики. Загалом науковці концентруються на вдосконаленні механізмів використання спеціальних знань як ефективного інструменту встановлення фактичних обставин справи та забезпечення належного рівня обґрунтованості процесуальних рішень.

Щодо використання в кримінальному провадженні спеціальних знань у галузі мистецтва, питання правового та науково-методичного забезпечення мистецтвознавчих досліджень в Україні аналізували П. Д. Біленчук та О. О. Шульга (2016), а також М. Н. Курко, П. Д. Біленчук, О. О. Шульга (2014), обґрунтовуючи необхідність системного підходу до використання спеціальних знань у сфері охорони культурної спадщини.

Проблеми судово-мистецтвознавчої експертизи в судочинстві України комплексно досліджувала І. В. Гора (2015), наголошуючи на процесуальних і організаційних труднощах її призначення та проведення. Теоретичні аспекти судової мистецтвознавчої експертизи висвітлено у працях І. Л. Ходченко (2017), а класифікацію її об'єктів – у роботі А. О. Долуди та О. С. Пукліч (2016).

Сучасні підходи до проведення судової мистецтвознавчої експертизи розкрито у статті О. О. Дібікова (2024), де проаналізовано її предмет, завдання та методичні інструменти.

Організаційні й тактико-психологічні засади проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні досліджували О. О. Шульга (2020), зосередивши увагу на межах компетенції експерта та особливостях оцінювання його висновку. Проблемні аспекти судової мистецтвознавчої експертизи окреслено у праці Н. Карпінської (2017). Питання сучасних методів мистецтвознавчої та технологічної експертизи окремих видів виробів досліджувала Н. М. Ревенок (2015).

Водночас методичні основи розслідування контрабанди культурних цінностей як окремого виду кримінальних правопорушень досліджено в дисертаційній роботі Я. В. Фурмана (2009), де сформульовано положення щодо криміналістичної характеристики цього злочину, типових слідчих ситуацій і напрямів використання спеціальних знань.

Попри наявність значної кількості праць, присвячених мистецтвознавчій експертизі й окремим аспектам розслідування контрабанди культурних цінностей, вони здебільшого розглядають або суто експертні, або кримінально-правові, або питання криміналістичного забезпечення. Комплексну ж концепцію застосування спеціальних знань саме в системі криміналістичного забезпечення досудового розслідування контрабанди культурних цінностей, з урахуванням міждисциплінарного характеру

відповідних досліджень, меж компетенції експерта та процесуальних особливостей застосування знань спеціаліста, у сучасній українській доктрині сформовано фрагментарно.

Отже, можна констатувати наявність наукової прогалини у сфері теоретичного осмислення та систематизації форм і меж застосування спеціальних знань у розслідуванні контрабанди культурних цінностей. Саме ця обставина зумовлює необхідність подальшого розроблення науково обґрунтованої моделі використання спеціальних знань у відповідних кримінальних провадженнях, що враховувала б специфіку предмета посягання, складності його ідентифікації та підвищені вимоги до доказування.

Результати й обговорення

Контрабанда культурних цінностей як різновид кримінальних правопорушень є особливою категорією, в якій предмет посягання має подвійний вимір: з одного боку, це матеріальні об'єкти, з іншого – носії культурної, історичної, наукової та суспільної цінності. Саме ця подвійність зумовлює підвищену складність доказування, адже для кваліфікації та доказування обставин, визначених ст. 91 КПК України, потрібні спеціальні знання, що перебувають поза межами компетенції сторони обвинувачення та сторони захисту. Як наголошується в дослідженні, судовий розгляд у справах, пов'язаних із контрабандою, фактично неможливий без застосування спеціальних знань, бо центральні питання стосуються природи й сутності предмета, який переміщували поза митним контролем або з приховуванням від нього.

З огляду на це, знання у галузі мистецтва є надважливими. За своєю суттю вони є систематизованими науковими відомостями про твори мистецтва й об'єкти художньої культури, їх родові й видові ознаки, історико-культурний і художній статус, автентичність, авторство, техніку виконання, стан збереження та вартісні характеристики, які дають можливість встановлювати фактичні обставини, пов'язані з такими об'єктами. Профільними носіями знань у галузі мистецтва є фахівці-мистецтвознавці.

Мистецтвознавство як галузь науки має притаманну їй систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених понять та категорій, які утворюють її понятійно-категоріальний апарат. Його слід тлумачити як галузь гуманітарного знання, що досліджує мистецькі явища, закономірності їх розвитку та функціонування в системі культури, формуючи та розвиваючи власний понятійно-категоріальний апарат для теоретичного осмислення мистецької практики (Mandra, 2021).

У контексті осмислення ролі та значення у галузі мистецтвознавства крізь призму кримінального судочинства, слід зауважити, що це галузь науки, котра досліджує твори мистецтва й об'єкти художньої культури, встановлює їх авторство і походження, період створення,

належність до певної школи, визначає художній рівень, історико-культурне значення, культурну цінність, вивчає техніку, матеріали, засоби та прийоми створення творів, таким чином формуючи наукову основу для їх атрибуції, оцінювання та експертного дослідження на запит відповідних органів.

У розслідуванні контрабанди культурних цінностей застосування спеціальних знань у галузі мистецтва, мистецтвознавства є обов'язковим, оскільки саме підтвердження художнього, історичного, етнографічного та наукового значення конкретного об'єкта є підставою для його подальшого збереження, відтворення й охорони, і це належить винятково до компетенції спеціалістів із відповідним статусом. Статус такого спеціаліста зумовлений формою застосування його знань, що визначається здебільшого слідчим або прокурором, який ініціював залучення відповідного фахівця.

За аналогією з науково обґрунтованим підходом до класифікації форм використання спеціальних знань, запропонованим у сучасних криміналістичних дослідженнях, вважаємо за потрібне диференціювати за ознакою процесуальної регламентації і ті форми застосування знань у галузі мистецтва, що можуть бути застосовані під час розслідування контрабанди культурних цінностей.

До процесуальних форм застосування спеціальних знань у галузі мистецтва під час розслідування контрабанди культурних цінностей належать:

- залучення експерта для проведення судово-мистецтвознавчої експертизи з метою встановлення належності об'єкта до культурних цінностей, визначення його автентичності, авторства, часу створення, історико-культурної значущості, а також ринкової чи страхової вартості;

- участь спеціаліста-мистецтвознавця у проведенні слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події, обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, під час яких вилучаються предмети, що можуть мати ознаки культурних цінностей;

- участь спеціаліста у фіксації, пакуванні, транспортуванні та забезпеченні належних умов збереження об'єктів мистецтва, що мають особливі фізичні чи технічні властивості.

У межах цих форм спеціальні знання набувають доказового значення, оскільки їх результати оформлюються у вигляді висновку експерта або відображаються в протоколах процесуальних дій.

Непроцесуальні форми застосування спеціальних знань у галузі мистецтва передбачають:

- отримання консультаційної допомоги фахівця-мистецтвознавця щодо попередньої ідентифікації предмета, визначення доцільності призначення експертизи, формулювання запитань експерту;

- проведення попередніх мистецтвознавчих досліджень з орієнтаційною метою (попередня

атрибуція, виявлення ознак підробки, встановлення можливого походження предмета);

– проведення перевірок об'єктів за участю спеціалістів із використанням довідкових, музейних, архівних, каталогізаційних баз даних, зокрема міжнародних реєстрів викрадених культурних цінностей тощо.

Отже, форми застосування спеціальних знань у галузі мистецтва визначаються не лише правовим статусом особи, яка їх застосовує (експерт чи спеціаліст), а й процесуальною метою їх використання – збирання доказів чи отримання орієнтаційної інформації. Саме від цього залежить обсяг повноважень фахівця, характер результатів його діяльності та їх значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, пов'язаного з контрабандою культурних цінностей.

Зупинимось на окремих із визначених форм, що найчастіше реалізуються слідчими Служби безпеки України під час розслідування контрабанди культурних цінностей.

До найбільш значущих форм належить мистецтвознавча експертиза. Становлення судово-мистецтвознавчої експертизи зумовлене сукупністю взаємопов'язаних чинників. Передусім воно спирається на розвиток мистецтвознавства як самостійної галузі наукового знання, інституційне оформлення якої у вигляді, близькому до сучасного, належить до другої половини ХІХ століття. Не менш вагомою стала еволюція криміналістики та судової експертології, що забезпечила методологічні й організаційні передумови для впровадження спеціальних гуманітарних знань у доказовий процес. Додатково на формування цього напрямку вплинуло й переосмислення суспільної цінності мистецьких об'єктів у другій половині ХХ століття: увага змістилася від суто матеріальної вартості (дорогоцінних металів, каміння, рідкісних матеріалів) до автономної історичної, художньої та культурної значущості твору. Зрештою розвиток судово-мистецтвознавчої експертизи стимулювали практичні потреби правозастосування – необхідність фахового дослідження творів мистецтва у кримінальних, цивільних та адміністративних провадженнях. Додатковими аргументами на користь виокремлення цього виду експертної діяльності є, по-перше, закріплення в міжнародно-правових актах ідеї невід'ємності права людини на культуру та охорону культурної спадщини, а по-друге, стабільно висока економічна привабливість артринку, що зумовлює поширення підробок і, відповідно, постійну актуальність встановлення автентичності та походження мистецьких об'єктів.

У системі судових експертиз судово-мистецтвознавча експертиза є відносно новим класом, який перебуває на етапі активного формування та внутрішньої диференціації. У межах цього класу доцільно розрізняти два базові роди: перший – власне судово-мистецтвознавча експертиза творів мистецтва, предметом якої є дослідження об'єктів з метою встановлення їх історичної, наукової та культурної

цінності; другий – судово-психолого-мистецтвознавча експертиза, орієнтована на аналіз кіно-, відео-, друкованої та іншої продукції (а також різних носіїв інформації) для вирішення питань щодо віднесення такої продукції до порнографічної або такої, що пропагує культ жорстокості й насильства (Mandra, 2021).

Під час розслідування контрабанди культурних цінностей призначають судово-мистецтвознавчу експертизу творів мистецтва. Її предметом є фактичні дані, пов'язані з установленням культурної, історико-культурної цінності, матеріальної вартості твору, відповідності його змісту нормам суспільної моралі. Крім того, зміст експертизи полягає в дослідженні власних (невід'ємних) суттєвих родових і видових установлених ознак предметів мистецтва й архітектури, які мають потенційно фактичний характер і надають можливість визначити історико-культурний та художній статус об'єкта.

Об'єктами судово-мистецтвознавчої експертизи є матеріальні предмети, створені або трансформовані людиною в результаті свідомої творчої діяльності та покликані впливати на сприйняття особи через художній образ. Такі об'єкти є носіями інформації про обставини, що мають значення для встановлення істини у справі та водночас характеризуються наявністю художньої, культурної, історичної чи наукової цінності.

До переліку цих об'єктів належать, зокрема, твори образотворчого мистецтва (живопис, скульптура, графіка), декоративно-ужиткового мистецтва (вироби з порцеляни, металу, скла, каменю, дерева, текстилю), предмети нумізматики, фалеристики та боністики (монети, медалі, паперові грошові знаки), а також кінопродукція, фотоматеріали, друковані видання та інші носії художньої інформації. Визначальною ознакою таких об'єктів є їх зв'язок зі сферою мистецької культури та здатність відображати історико-культурний контекст створення. Ключові завдання судово-мистецтвознавчої експертизи зосереджені на комплексному дослідженні властивостей і статусу відповідного об'єкта. До них належать:

– атрибуція твору, що передбачає встановлення авторства, часу та місця створення, належності до певної художньої школи чи традиції;

– визначення художнього рівня, історичного значення, культурної цінності й стану збереженості об'єкта;

– встановлення автентичності твору, зокрема виявлення ознак підробки;

– з'ясування характеру та обсягу змін, яких зазнав об'єкт у процесі його існування (реставраційні втручання, втрати, доповнення, перероблення тощо);

– визначення вартості твору;

– оцінювання відповідності продукції вимогам законодавства у сфері захисту суспільної моралі. Отже, судово-мистецтвознавча експертиза поєднує атрибуційний, оцінний та нормативно-правовий аспекти дослідження, забезпечуючи науково

обґрунтоване встановлення юридично значущих характеристик об'єктів мистецтва¹.

Щодо особливостей використання спеціальних мистецтвознавчих знань стороною обвинувачення зауважимо, що часто в одній справі може бути реалізовано декілька форм застосування спеціальних знань у галузі мистецтва. Наприклад, у справі № 1915/19282/12 передусім спеціальні знання у сфері мистецтва було застосовано у процесуальній формі через призначення й проведення судової мистецтвознавчої експертизи. У матеріалах справи зафіксовано виконання первинної експертизи (висновок експерта № 5/010 від 12.10.2012), якою встановлено, що вилучений камінний годинник є культурною цінністю, а також визначено його вартість (16 000 грн). Далі, з огляду на заперечення сторони захисту щодо результатів первинного дослідження, було реалізовано ще одну процесуальну форму застосування спеціальних знань – призначення повторної (повторно проведеної) мистецтвознавчої експертизи (висновок експерта № 15 від 05.11.2012), яка підтвердила попередній висновок про культурну цінність предмета та його вартісні характеристики. Така послідовність демонструє, що спеціальні знання в галузі мистецтва в подібних провадженнях спрямовані на реалізацію стратегічних завдань розслідування: саме висновок експерта забезпечив юридичне підтвердження того, що предмет посягання належить до культурних цінностей, а отже є спеціальним предметом контрабанди. Паралельно у цій справі використано ще одну важливу процесуальну форму – залучення спеціаліста до проведення огляду місця події. Фактичне виявлення предметів відбулося під час огляду місця події у зоні митного контролю («зелений коридор») з вилученням камінного годинника серед інших речей у багажному відділенні автомобіля. Хоча вирок описує передусім дії митників і співробітників СБУ, у переліку допитаних осіб згадується мистецтвознавець, що вказує на можливість застосування фахових знань мистецтвознавця як спеціаліста (у значенні особи, яка надає спеціальні знання для виявлення та первинного оцінювання предметів мистецтва/старовини). Саме на етапі митного контролю виникла потреба відмежувати «сувенір/побутовий предмет» від культурної цінності, а це в типових ситуаціях і становить привід для залучення мистецтвознавчих компетенцій.

Окремо слід підкреслити, що доведення умислу на приховування культурної цінності в цій справі забезпечувалося комплексом спеціальних знань різного профілю, де мистецтвознавчий компонент був центральним, проте не єдиним.

¹ Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

Так, поряд із мистецтвознавчою експертизою було використано спеціальні знання у сфері технічного дослідження документів: технічна експертиза документів підтвердила, що фіскальні чеки, пред'явлені як підстава для переміщення предметів, не були виконані на зазначеному реєстраторі розрахункових операцій. Зважаючи на це, спеціальні знання застосовувалися у справі у взаємопов'язаних формах: мистецтвознавча експертиза встановлювала статус предмета як культурної цінності, а технічна експертиза документів спростовувала легенду про «звичайну покупку в магазині» та доводила використання підроблених документів як способу приховування від митного контролю².

Отже, матеріали цієї справи демонструють, що форми застосування спеціальних знань у галузі мистецтва у провадженнях про контрабанду культурних цінностей фактично реалізуються щонайменше у двох ключових площинах: 1) доказовій (через проведення первинної та повторної судової мистецтвознавчої експертизи як процесуальної форми) і 2) ситуаційно-прикладній (через участь/залучення фахівця на етапі виявлення предметів у зоні митного контролю та під час слідчих (розшукових) дій, коли необхідна первинна ідентифікація предмета як потенційної культурної цінності). У сукупності ці форми забезпечують перехід від «виявлення речі серед багажу» до юридично значущого встановлення її культурної цінності та доказування умисного приховування під час переміщення через кордон.

У справі № 308/8658/15-к застосування спеціальних знань у галузі мистецтва мало поетапний характер і не обмежувалося лише проведенням судової мистецтвознавчої експертизи. Ще до отримання повних висновків експерта здійснювалося попереднє фахове дослідження вилучених картин, яке полягало в їхньому первинному атрибутивному оцінюванні, візуальному аналізі авторських підписів, стилістичних ознак та відповідності творчій манері художників Закарпатської школи. Саме на підставі такого попереднього оцінювання було встановлено, що йдеться про твори, які можуть мати ознаки культурних цінностей і потребують спеціального експертного підтвердження.

Надалі ці матеріали стали підставою для призначення офіційної мистецтвознавчої експертизи Закарпатського обласного художнього музею імені Й. Бокшая (висновок № 3 від 26.02.2015), якою картини було віднесено до культурних цінностей і визначено як такі, що мають музейну цінність і не підлягають вивезенню за межі України. Додатково Львівська філія Національного науково-дослідного реставраційного центру України у висновках № 37, 38,

² Вирок Жовківського районного суду Львівської області від 21 листоп. 2014 р. Справа № 1915/19282/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/41501977>

39 від 20.03.2015 підтвердила їх оригінальність як авторських творів і визначила орієнтовну ринкову вартість¹.

Отже, у цьому кримінальному провадженні простежується послідовність форм застосування спеціальних знань: від попереднього фахового дослідження (яке виконувало орієнтаційну функцію для органу досудового розслідування) до проведення повноцінної судової мистецтвознавчої експертизи, результати якої набули процесуального статусу доказу й стали підставою для кваліфікації предметів як культурних цінностей і подальшого вирішення питання про їх конфіскацію.

Варто зауважити, що в аспекті застосування спеціальних знань у сфері охорони культурної спадщини принципового значення набуває необхідність чіткого розмежування різних напрямів експертної діяльності, зокрема державної експертизи культурних цінностей та судової мистецтвознавчої експертизи. Їх ототожнення в науковій літературі та правозастосовній практиці призводить до методологічних і процесуальних помилок, оскільки вони мають різну правову природу, мету, суб'єктний склад та функціональне призначення.

Державна експертиза культурних цінностей, що здійснюється відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1343, є адміністративно-правовою процедурою, спрямованою на встановлення статусу об'єкта як культурної цінності та вирішення питання про можливість його вивезення (тимчасового вивезення) з території України або внесення до Державного реєстру національного культурного надбання. Її зміст полягає у всебічному культурологічному аналізі об'єкта, що охоплює атрибуцію, визначення історичного, художнього, етнографічного чи наукового значення, стану збереженості, унікальності та орієнтовної вартості, а також формулювання рекомендації щодо доцільності його вивезення або державної охорони². Така експертиза має публічно-правовий характер, здійснюється уповноваженими організаціями та завершується складанням висновку встановленої форми, який використовується у сфері адміністративного регулювання.

Натомість судова мистецтвознавча експертиза є процесуальною формою використання спеціальних знань у межах кримінального, цивільного чи адміністративного провадження. Її метою є встановлення фактичних обставин, що мають доказове значення для справи: автентич-

ності твору, часу створення, авторства, ознак підроблення, вартості, а також належності предмета до категорії культурних цінностей у контексті кримінально-правової кваліфікації. Вона призначається слідчим, прокурором або судом, проводиться з дотриманням процесуальних гарантій і набуває статусу доказу.

Важливо також враховувати, що державна експертиза передбачає диференціацію за видами (попередня, первинна, повторна, додаткова, контрольна) та за ступенем складності (проста і складна), що обумовлює застосування різних методів дослідження – від атрибутивного аналізу до поглиблених науково-технічних досліджень. Водночас результати державної експертизи можуть бути використані як джерело доказової інформації у кримінальному провадженні, однак самі по собі не замінюють судову експертизу, якщо в ній є потреба.

З огляду на це, необхідно розрізняти щонайменше три взаємопов'язані, але самостійні напрями діяльності у сфері застосування спеціальних знань щодо культурних цінностей: адміністративну (державна експертиза), процесуальну (судова мистецтвознавча експертиза) та консультативно-орієнтуючу (попереднє дослідження мистецтвознавцем). Кожен із цих напрямів має власну нормативну основу, суб'єктний склад, процедурні вимоги та юридичні наслідки, що зумовлює потребу їх чіткого теоретичного та практичного розмежування. Водночас лише дві останні можуть бути застосовані з метою реалізації завдань кримінального провадження.

Висновки

Контрабанда культурних цінностей є складною категорією кримінальних правопорушень, у яких предмет посягання має не лише матеріальну, а й історико-культурну природу. Саме ця подвійність зумовлює підвищені вимоги до доказування та об'єктивного обумовлює необхідність системного використання спеціальних знань у галузі мистецтва й мистецтвознавства. Без встановлення художнього, історичного, етнографічного чи наукового значення об'єкта неможливо належним чином вирішити питання про його правовий статус і забезпечити обґрунтовану кримінально-правову кваліфікацію діяння.

Знання в галузі мистецтва слід розуміти як систематизований масив наукових відомостей про твори мистецтва й об'єкти художньої культури, їхні атрибутивні, історико-культурні, технічні та вартісні характеристики, що забезпечують можливість встановлення юридично значущих фактів. Мистецтвознавство формує наукову основу для атрибуції, визначення автентичності, культурної цінності та ринкової вартості об'єкта, а отже, є типовими до використання під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним переміщенням культурних цінностей.

¹ Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 17 квіт. 2025 р. Справа № 308/8658/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126711106>

² Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення : постанова Кабінету Міністрів України від 26 серп. 2003 р. № 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-п#Text>

У розслідуванні контрабанди культурних цінностей доцільно розрізняти процесуальні та непроцесуальні форми застосування спеціальних знань у галузі мистецтва, зокрема: до процесуальних належать призначення й проведення судово-мистецтвознавчої експертизи та участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях; до непроцесуальних – усні позапроцесуальні консультації, попередні дослідження, використання музейних, архівних і довідкових ресурсів для попередньої перевірки об'єктів щодо належності до культурних цінностей. Таке розмежування має не лише теоретичне, а й практичне значення.

Судово-мистецтвознавча експертиза є центральною доказовою формою застосування спеціальних знань у справах про контрабанду культурних цінностей. Саме її висновок забезпечує встановлення юридично значущих характеристик предмета посягання: культурної цінності, автентичності, авторства, часу створення, вартості й стану збереженості. Проведене вивчення правозастосовної практики засвідчує, що в межах одного кримінального провадження можуть послідовно застосовуватися первинна, повторна або додаткова експертизи, що підвищує надійність доказування.

Важливим є чітке розмежування державної експертизи культурних цінностей і судової мистецтвознавчої експертизи: перша має адміністративно-правовий характер і спрямована

на регулювання переміщення культурних цінностей через митний кордон; друга є процесуальною формою доказування у кримінальному провадженні. Їх ототожнення призводить до помилок у формулюванні експертних завдань та окресленні доказового значення відповідних висновків.

Ефективність розслідування контрабанди культурних цінностей забезпечується комплексним застосуванням спеціальних знань різного профілю – мистецтвознавчих, технічних, документознавчих, хімічних та інших. Причому мистецтвознавчий компонент є базовим, оскільки саме він визначає статус предмета як культурної цінності, а інші види експертиз підтверджують спосіб приховування, підроблення документів або інші обставини злочину.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є розроблення цілісної криміналістичної моделі застосування спеціальних знань у розслідуванні контрабанди культурних цінностей, яка б враховувала міждисциплінарний характер відповідних досліджень, межі компетенції експертів у разі проведення комплексних експертиз, а також інші особливості збирання доказів у справах цієї категорії. Формування такої моделі сприятиме підвищенню якості досудового розслідування, зміцненню гарантій збереження культурної спадщини України та забезпеченню належного рівня обґрунтованості процесуальних рішень.

References

- [1] Bilenchuk, P.D., & Shulha, O.O. (2016). Consolidated comparatively-analytical analysis of study of art researches in Ukraine: legal and scientifically-methodical providing. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 4, 180-183. Retrieved from https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/4_2016.pdf
- [2] Dibikov, O.O. (2024). Forensic art expertise. *Young Scientist*, 6(130), 25-31. DOI: 10.32839/2304-5809/2024-6-130-5
- [3] Doluda, A.O., & Puklich, O.S. (2016). Classification of the objects of forensic fine art examination. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, 16, 399-405. DOI: 10.32353/khrife.2016.52
- [4] Furman, Ya.V. (2009). The fundamentals of methodology of investigation of cultural property smuggling. *Candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0410U001200>
- [5] Hora, I.V. (2015). Problems of forensic art examination in legal proceedings of Ukraine. *Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 8, 4(29), 42-49. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaa_u_2015_8_4_4
- [6] Karpinska, N. (2017). Problematic aspects of the Judicial Expertise of artistic works. *Historico Legal Magazine*, 2(10), 124-129. Retrieved from <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/13920>
- [7] Khodchenko, I.L. (2017). Theory aspects of the forensic art expertise. *Criminalistics and Forensic Examination*, 62, 460-465. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_57
- [8] Kopytko, V.Yu., & Atamanchuk, V. (2025). Methodology or involving a specialist in audits and checks in criminal proceedings. *Uzhhorod National University Herald. Series "Law"*, 3(89), 377-384. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.54
- [9] Kurko, M.N., Bilenchuk, P.D., & Shulha, O.O. (2014). Legal and scientific support for art history research in Ukraine: system analysis. *European Perspectives*, 3, 123-131. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_3_21
- [10] Lukianchykov Ye.D., & Lukianchykov, B.Ye. (2025). Using specialized knowledge in the investigation of embezzlement, misappropriation of property or abuse of office. *Scientific Uzhhorod National University Herald. Series "Law"*, 4(92), 337-342. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.4.46

- [11] Mandra, N.B. (2021). Art concepts in the system of culture: functional and typological aspect (on the example of painting of the late XX - early XXI century). *Doctor's thesis*. Kyiv. Retrieved from https://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-files/Mandra_disser.pdf
- [12] Oliinyk, Yu.Ya. (2025). Interrogation of an expert in criminal proceedings: problematic aspects. *Uzhhorod National University Herald. Series "Law"*, 3(88), 309-313. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.3.46
- [13] Poliakova, S.V., & Cheremnova, A.I. (2025). Certain issues of assessment and use of expert's conclusion in criminal proceedings. *Herald Odesa Scientific Research Institute of Forensic Expertise*, 18, 124-135. DOI: 10.32782/2522-9656/2025-18-12
- [14] Revenok, N.M. (2015). Modern methods of study of art technological examination of wares from porcelain and glazed potter. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 2, 154-158. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2015_2_35
- [15] Serhieieva, D.B. (2025). Use of special knowledge in the investigation of war crimes and crimes against humanity: procedural aspects, expert interaction, and digital criminalistics. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 3(6), 234-247. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.3.36
- [16] Shulha, O.O. (2020). Forensic art expertise in the criminal justice of Ukraine. *Doctor's thesis*. Kyiv. Retrieved from <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fcfc0619-4a2a-4fae-b698-c923a28bc157/content>
- [17] Vuima, A.H. (2025). Possibilities of special knowledge in proving a person's guilt in committing a criminal offence. *Bulletin of Criminological Association of Ukraine*, 35(2), 192-200. DOI: 10.32631/vca.2025.2.13
- [18] Vyhivskiy, I.M. (2025). Peculiarities of the use of specialist knowledge in the investigation of criminal offences committed in the context of armed conflict. *Ukrainian Polyceistics: Theory, Legislation, Practice*, 1, 106-111. DOI: 10.32782/2709-9261-2025-1-13-18

Список використаних джерел

- [1] Біленчук П. Д., Шульга О. О. Консолідований порівняльно-аналітичний аналіз мистецтвознавчих досліджень в Україні: правове і науково-методичне забезпечення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 180–183. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/4_2016.pdf
- [2] Дібіков О. О. Судова мистецтвознавча експертиза. *Молодий вчений*. 2024. № 6 (130). С. 25–31. DOI: 10.32839/2304-5809/2024-6-130-5
- [3] Долуда А. О., Пукліч О. С. Класифікація об'єктів судової мистецтвознавчої експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 399–405. DOI: 10.32353/khrife.2016.52
- [4] Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 235 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0410U001200>
- [5] Гора І. В. Проблеми судово-мистецтвознавчої експертизи в судочинстві України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 4 (29). С. 42–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2015_8_4_4
- [6] Карпінська Н. Проблемні аспекти судової мистецтвознавчої експертизи. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 124–129. URL: <http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/13920>
- [7] Ходченко І. Л. Теоретичні аспекти судової мистецтвознавчої експертизи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 460–465. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_57
- [8] Копитько В. Ю., Атаманчук В. Методика залучення спеціаліста до ревізій та аудиторських перевірок у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Т. 3. № 89. С. 377–384. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.54
- [9] Курко М. Н., Біленчук П. Д., Шульга О. О. Правове і наукове забезпечення мистецтвознавчих досліджень в Україні: системний аналіз. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 123–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_3_21
- [10] Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Використання спеціальних знань в процесі розслідування привласнення, розтрати майна або зловживання службовим становищем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Т. 4. № 92. С. 337–342. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.4.46
- [11] Мандра Н. Б. Мистецтвознавчі поняття у системі культури: функціонально-типологічний аспект (на прикладі живопису кінця XX – початку XXI століття): дис. ... д-ра філософії: 034 «Культурологія». Київ, 2021. 207 с. URL: https://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-files/Mandra_disser.pdf
- [12] Олійник Ю. Я. Допит експерта у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Т. 3. № 88. С. 309–313. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.3.46

- [13] Полякова С. В., Черемнова А. І. Окремі питання оцінки та використання висновків експерта в кримінальному процесі. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз*. 2025. № 18. С. 124–135. DOI: 10.32782/2522-9656/2025-18-12
 - [14] Ревенок Н. М. Сучасні методи мистецтвознавчої та технологічної експертизи виробів з порцеляни та фаянсу. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 2. С. 154–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2015_2_35
 - [15] Сергєєва Д. Б. Використання спеціальних знань у розслідуванні воєнних злочинів і злочинів проти людяності: процесуальні аспекти, експертна взаємодія та цифрова криміналістика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 3. № 6. С. 234–247. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.3.36
 - [16] Шульга О. О. Судово-мистецтвознавча експертиза у кримінальному судочинстві України : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2020. 273 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fcfb0619-4a2a-4fae-b698-c923a28bc157/content>
 - [17] Вуйма А. Г. Можливості спеціальних знань у доказуванні вини особи у вчиненні кримінального правопорушення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. Т. 35. № 2. С. 192–200. DOI: 10.32631/vca.2025.2.13
 - [18] Вигівський І. М. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, скоєних у контексті збройного конфлікту. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 1. С. 106–111. DOI: 10.32782/2709-9261-2025-1-13-18
-

KOVALOV Yurii

PhD in Law, Doctoral Student of the National Scientific Center “Hon. Prof. M.S. Bokarius Forensic Science Institute”

61177, 8a Zolochivska St., Kharkiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9159-4499>

The Potential of Art History in Investigating the Smuggling of Cultural Property

Abstract. This article provides a comprehensive theoretical and applied analysis of the potential of art history (art-historical expertise) within the forensic support framework for investigating the smuggling of cultural property. It is substantiated that, in such proceedings, the object of criminal encroachment has a “dual” nature—simultaneously a tangible item and a bearer of cultural and/or historical value, which increases the complexity of proof and necessitates the systematic use of specialized knowledge in the field of art. The article elucidates the content of art-historical knowledge as the scholarly basis for attribution, including the determination of authorship, time and place of creation, authenticity, state of preservation, cultural significance, and the value of relevant objects. It is proposed to distinguish different modes of applying such knowledge in investigations of cultural property smuggling, based on the criterion of procedural regulation, into procedural forms (forensic art-historical examination; involvement of a specialist in investigative (search) actions; ensuring proper documentation, packaging, and transportation of objects) and non-procedural forms (consultations, preliminary examinations, and reference-and-information checks using museum, archival, cataloguing, and international databases, etc.). Drawing on law-enforcement practice, the study illustrates the phased use of art-historical skills in typical investigative scenarios—from the initial identification of an item within the customs control zone to obtaining an expert opinion—and highlights the importance of an integrated approach combining art-historical and related expert examinations (including, in particular, technical examination of documents) to counter the defence’s arguments. The article stresses the importance of clearly distinguishing between the state examination of cultural property and forensic art-historical examination, as well as the consultative and orienting activity of an art historian. Practical recommendations are formulated to optimize cooperation among the investigator, specialist, and expert, to ensure accurate formulation of expert tasks, and to reduce the likelihood of appointing additional or repeat examinations.

Keywords: art historian; investigative (search) action; forensic art-historical examination; archaeological find; icon.